

Έγγραφο πολιτικής

E-SENIORS

Πανεπιστήμιο Πελοποννήσου

Πίνακας περιεχομένων

Περίληψη ³	
4	
Σύντομη επισκόπηση του έργου RESET	454
<i>Τι είναι το έργο RESET;</i>	454
<i>Γιατί είναι σημαντικό το έργο RESET;</i>	565
<i>Τι πέτυχε το έργο RESET;</i>	787
Γιατί το RESET αποτελεί ένα μοντέλο για τη μετάβαση του εργατικού δυναμικού;	111111
Βιωσιμότητα της μεθοδολογίας RESET και κατάρτιση.....	161616
<i>Βήματα που πρέπει να ληφθούν για την αναπαραγωγή του μοντέλου ...</i>	161616
<i>Ανάλυση κόστους-οφέλους για την εφαρμογή του μοντέλου RESET σε κάθε χώρα</i>	181718
Γιατί πρέπει οι υπεύθυνοι χάραξης πολιτικής να εξετάσουν την προσέγγιση RESET;	201920
Συμπεράσματα και συστάσεις.....	262426
Βιβλιογραφία.....	282528

Περίληψη

Το έργο RESET (παιδαγωγική για τη μετάβαση του εργατικού δυναμικού) βασίζεται στην παρατήρηση του φαινομένου της γήρανσης σε ολόκληρη την Ευρώπη και στο γεγονός ότι απειλείται η βιωσιμότητα του Ευρωπαϊκού κοινωνικού μας μοντέλου. Για να επιτευχθεί πιο βιώσιμη οικονομική και κοινωνική ανάπτυξη, η Ευρωπαϊκή Ένωση (ΕΕ) έχει θέσει ως στόχο την αύξηση του ποσοστού απασχόλησης των ηλικιωμένων.

Για την επίτευξη αυτού του στόχου, όλα τα ενδιαφερόμενα μέρη πρέπει να συνεργαστούν για να αυξήσουν την απασχολησιμότητα των ηλικιωμένων και να τους εκπαιδεύσουν για να προωθήσουν πολύτιμες δεξιότητες στην αγορά εργασίας. Στην πραγματικότητα, οι νέες παιδαγωγικές προσεγγίσεις είναι τα βασικά στοιχεία για τη διευκόλυνση της εκτεταμένης συμμετοχής των ηλικιωμένων εργαζόμενων στο εργατικό δυναμικό. Η εκπαίδευση πρέπει να αντιμετωπίζει τα σημερινά ζητήματα και προκλήσεις με τις κατάλληλες νέες εταιρικές σχέσεις μάθησης και μαθησιακά εργαλεία που είναι ευέλικτα, προσαρμόσιμα, ενημερώνονται εύκολα και αναβαθμίζονται.

Αυτός είναι ο λόγος για τον οποίο το έργο RESET έχει αναπτύξει πολυεπίπεδη εκπαίδευση ειδικά σχεδιασμένη για τον στοχευόμενο πληθυσμό της: οι εκπαιδευτές ενηλίκων από τη μία πλευρά, οι ηλικιωμένοι εργαζόμενοι από την άλλη, παρέχοντας και στις δύο κατηγορίες στοχευμένες δεξιότητες για να ξεπεράσουν τις προκλήσεις που αντιμετωπίζουν. Οι εταίροι της κοινοπραξίας πιστεύουν ακράδαντα ότι το προτεινόμενο μοντέλο θα μπορούσε να έχει σημαντική επίπτωση στη μελλοντική ανάπτυξη πολιτικής στον τομέα αυτό.

Στόχος αυτού του εγγράφου είναι η καταγραφή των εμπειριών των συνεργατών και να εντοπίσει τα κρίσιμα βήματα για την υποστήριξη της μετάβασης των ηλικιωμένων εργαζόμενων στο εργατικό δυναμικό.

Τα βασικά ζητήματα που θα αντιμετωπίσει το προτεινόμενο επιστημονικό έγγραφο είναι τα εξής:

- τον ουσιαστικό ρόλο που διαδραματίζει η κατάλληλη αρχική και ενδοϋπηρεσιακή κατάρτιση για τους εκπαιδευτές ενηλίκων για

την επίτευξη ποιοτικών μαθησιακών αποτελεσμάτων, ιδίως όταν εργάζονται με περιθωριοποιημένες ομάδες όπως οι ηλικιωμένοι εργαζόμενοι, στους οποίους είναι απαραίτητες ειδικές δεξιότητες

- το δυναμικό των ηλικιωμένων εργαζομένων να συνεισφέρουν στην κοινωνία και την οικονομία της Ευρώπης, εάν τεθούν σε εφαρμογή οι κατάλληλες ενισχύσεις.

Τέλος, το παρόν έγγραφο προσφέρει τη διατύπωση συστάσεων για την αλλαγή πολιτικής με βάση την εμπειρία 7 ευρωπαϊκών χωρών που συμμετέχουν στη σύμπραξη του RESET.

Σύντομη επισκόπηση του έργου RESET

Τι είναι το έργο RESET;

Το έργο RESET χρηματοδοτείται από την ΕΕ μέσω του προγράμματος Erasmus +, βασική δράση 2 (συνεργασία για την καινοτομία και ανταλλαγή καλών πρακτικών): στρατηγική εταιρική σχέση για την εκπαίδευση ενηλίκων.

Η κοινοπραξία RESET απαρτίζεται από 7 εταίρους από 7 κράτη μέλη:

- Association E-Seniors (Γαλλία), συντονιστής του έργου,
- SYNTHESIS – Center for research and education LTD (Κύπρος),
- INNEO – Studio Tworczego Rozwoju (Πολωνία),
- AESD – Asociatia pentru Educatie si Dezvoltare Durabila (Ρουμανία),
- The Rural Hub CLG (Ιρλανδία),
- INNOVENTUM Oy (Φινλανδία),
- Πανεπιστήμιο Πελοποννήσου (Ελλάδα),

- Swiss Federation for Adult Learning, από την Ελβετία, ως συνεργαζόμενος εταίρος

Οι εταίροι του έργου RESET έχουν αναπτύξει τα ακόλουθα εργαλεία και πηγές κατά τη διάρκεια των 24 μηνών υλοποίησής του (Νοέμβριος 2017 – Οκτώβριος 2019):

- εκπαιδευτικό πρόγραμμα για τους ηλικιωμένους εργαζομένους για να αναπτύξουν τις δεξιότητές τους ως κοινωνικοί ερευνητές
- μια εργαλειοθήκη ψηφιακών ικανοτήτων που αναπτύσσει όλες τις απαραίτητες δεξιότητες ΤΠΕ για τη διεξαγωγή έρευνας τεκμηρίωσης και πεδίου και για την ανάλυση και την παρουσίαση των πορισμάτων της έρευνας
- ένα ολοκληρωμένο πρόγραμμα εκπαίδευσης για τους εκπαιδευτές ενηλίκων, το οποίο θα τους στηρίζει στην υλοποίηση των νέων πηγών του προγράμματος σπουδών
- ένα πλαίσιο επιχειρηματικής ανάπτυξης και σχεδιασμού για τους ηλικιωμένους ώστε να τους υποστηρίξει στην ανάπτυξη των νέων επιχειρηματικών μοντέλων τους
- μια διαδικτυακή πύλη μάθησης για τη διευκόλυνση της κατάρτισης όλων των ομάδων-στόχων του έργου: <https://resetproject.eu/EN/Learn/:Language/EN>

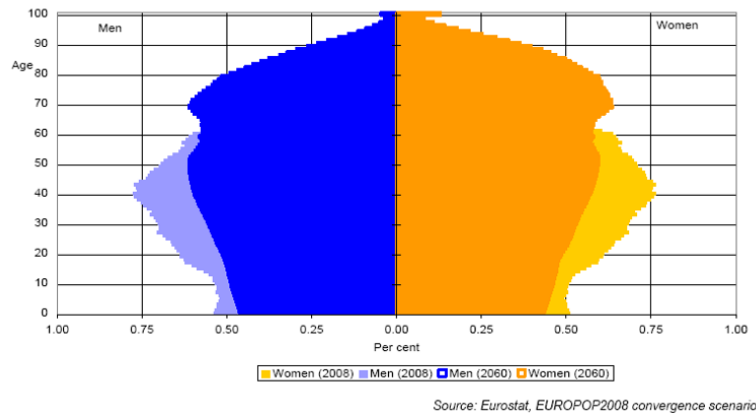
Γιατί είναι σημαντικό το RESET;

Το έργο RESET προτείνει την αντιμετώπιση δύο σημαντικών ζητημάτων που αντιμετωπίζει η ΕΕ:

- Η γήρανση του πληθυσμού στην ΕΕ,
- Η ανάγκη να προσφέρουμε νέες οικονομικά βιώσιμες πρωτοβουλίες σε ηλικιωμένους εργαζόμενους.

Σύμφωνα με την Έκθεση για τη Γήρανση του 2015 (*Ageing Report*) λόγω “της δυναμικής της γονιμότητας, του προσδοκώμενου ζωής και της μετανάστευσης, η δομή

της ηλικίας του πληθυσμού της ΕΕ θα αλλάξει έντονα τις προσεχείς δεκαετίες. Το συνολικό μέγεθος του πληθυσμού προβλέπεται να είναι ελαφρώς μεγαλύτερο το 2060 αλλά πολύ γηραιότερο από ό, τι είναι τώρα ". Το κατωτέρω διάγραμμα απεικονίζει θέματα γήρανσης που αντιμετωπίζουν οι δυτικές κοινωνίες της ΕΕ:

Εικόνα 1: πυραμίδα ηλικιών, ΕΕ 27, 2008-2060

Σύμφωνα με την έκθεση για τη γήρανση του 2018, "το συνολικό ποσοστό απασχόλησης στην ΕΕ προβλέπεται να αυξηθεί από 71,1% το 2016 σε 75,8% το 2070. Η εξέλιξη αυτή καθορίζεται σε μεγάλο βαθμό από τη βελτίωση της απασχόλησης των ηλικιωμένων (+ 12,6 pps) και των γυναικών (+ 6,9 pps) ". Ένα από τα οφέλη της εργασίας σε μεγαλύτερη ηλικία είναι ότι μπορεί να παρέχει περισσότερες πηγές για την κάλυψη των υψηλότερων δαπανών κοινωνικής ασφάλισης και υγειονομικής περίθαλψης που συνδέονται με τη γήρανση του πληθυσμού. Το έργο RESET προτείνει μια πρωτοποριακή εκπαίδευση για:

- να επιτρέψει στους εκπαιδευτές ενηλίκων να γνωρίζουν τις απαιτήσεις των ηλικιωμένων πολιτών και τις ιδιαιτερότητες τους στη μαθησιακή μεθοδολογία, καθώς και να παράσχει συμβουλές για την αλληλεπίδραση με ηλικιωμένους
- να εκπαιδεύσει τους ηλικιωμένους να αποκτήσουν νέες δεξιότητες που σχετίζονται με τις κοινωνικές επιστήμες, χρησιμοποιώντας ταυτόχρονα ψηφιακά καινοτόμα εργαλεία που δημιουργήθηκαν ειδικά για το έργο και προσαρμόστηκαν στις ανάγκες των χρηστών.

Προσφέροντας συγκεκριμένες απαντήσεις στις προκλήσεις που εντοπίστηκαν ανωτέρω, το έργο RESET αποτελεί μέρος μιας προορατικής προσέγγισης και

επιβεβαιώνει τη θέση του ως καινοτόμου πρωτοβουλίας για την εκπαίδευση ενηλίκων.

Τι πέτυχε το έργο RESET;

Για την επίτευξη των φιλόδοξων στόχων του, από την αρχή του (Νοέμβριο 2017) το RESET έχει αναπτύξει αρκετές μελέτες και πηγές για τους ηλικιωμένους εργαζόμενους:

1) **Εκθέσεις ανά χώρα και ανάλυση αναγκών κατάρτισης** -τον 1ο μήνα, κατά τη διάρκεια της συνάντησης, οι εταίροι του έργου παρουσίασαν επισκοπήσεις της εργατικής κατάστασης των ηλικιωμένων και των προσφορών διά βίου μάθησης στις χώρες τους. Η έκθεση ανά χώρα συλλέγει όλες αυτές τις έρευνες και καταλήγει στα ακόλουθα συμπεράσματα:

- Σε όλες τις χώρες εταίρους πρέπει ακόμη να γίνουν πολλά για να ενθαρρυνθεί η συμμετοχή στην απασχόληση ηλικιωμένων ενηλίκων ηλικίας 55-64 ετών.
- Για τις πολιτικές συνταξιοδότησης στις 8 χώρες εταίρους, οι διάφορες κυβερνήσεις τείνουν να υιοθετήσουν παρόμοιες λύσεις για να αντιμετωπίσουν την οικονομική κρίση, όπως η αύξηση της ηλικίας συνταξιοδότησης, καθώς και οι επιπλέον φόροι για τους συνταξιούχους.
- Τέλος, όσον αφορά ειδικά προγράμματα κατάρτισης για τους εκπαιδευτικούς ενηλίκων, γενικά, οι εθνικές κυβερνήσεις πρέπει να κάνουν πολλά για να ενισχύσουν αυτόν τον τομέα και να εναρμονίσουν τις μεθόδους τους.

Στην ανάλυση των αναγκών εκπαίδευσης που διενεργήθηκε από τους συνεργάτες του RESET συμμετείχαν τα μέλη της τοπικής Συμβουλευτικής Επιτροπής τους, εμπειρογνώμονες στην εκπαίδευση ενηλίκων ή ηλικιωμένοι εργαζόμενοι που απάντησαν σε έρευνες για να καθορίσουν το κύριο περιεχόμενο των κύριων αποτελεσμάτων του RESET.

Οι πιο σημαντικές μαλακές και σκληρές δεξιότητες για τους κοινωνικούς ερευνητές αναγνωρίστηκαν χάρη σε μία από αυτές τις έρευνες. Ο προσδιορισμός αυτών των δεξιοτήτων επέτρεψε στους εταίρους να δομήσουν ένα πρόγραμμα σπουδών κοινωνικού ερευνητή σε διαφορετικές ενότητες.

Τα μέλη των τοπικών συμβουλευτικών επιτροπών απάντησαν επίσης σε έρευνα για τον προσδιορισμό των σημαντικότερων δεξιοτήτων ΤΠΕ για τους κοινωνικούς ερευνητές. Οι εταίροι ανέπτυξαν τις ενότητες της εργαλειοθήκης ψηφιακών ικανοτήτων RESET (που περιγράφονται παρακάτω), με βάση τα αποτελέσματα αυτής της έρευνας.

Τα αποτελέσματα μιας άλλης έρευνας που απάντησαν οι τοπικές συμβουλευτικές επιτροπές βοήθησαν τους εταίρους να προσδιορίσουν με λεπτομέρεια τις δεξιότητες για το παραδοτέο του RESET που ανέπτυξαν οι εταίροι του έργου για τους εκπαιδευτές ενηλίκων: το πρόγραμμα ενδοϋπηρεσιακής κατάρτισης και το εγχειρίδιο, το οποίο παρουσιάζονται παρακάτω.

Διεξήχθη έρευνα τεκμηρίωσης στις χώρες των εταίρων, προκειμένου να εντοπιστούν τα καταλληλότερα μοντέλα και τα νομικά πλαίσια, καθώς και μια έρευνα πεδίου με τις τοπικές συμβουλευτικές επιτροπές. Τα αποτελέσματα αυτών των ερευνών οδήγησαν στην εκπόνηση των ενοτήτων του πλαισίου επιχειρηματικής ανάπτυξης και σχεδιασμού, που περιγράφονται παρακάτω.

Τέλος, οι εταίροι του RESET διαβουλευθήκαν επίσης με τα μέλη των συμβουλευτικών επιτροπών τους για να επιλέξουν τι αναμένουν από μια διαδικτυακή πύλη μάθησης, τι είδους εκπαιδευτικό υλικό επιθυμούν να χρησιμοποιήσουν στην πύλη ηλεκτρονικής μάθησης και ποιες μέθοδοι διδασκαλίας θα ήταν πιο κατάλληλες για χρήση σε μια πύλη ηλεκτρονικής μάθησης. Χάρη σε αυτά τα αποτελέσματα, η πύλη ηλεκτρονικής μάθησης του RESET δημιουργήθηκε και προσαρμόστηκε στις ανάγκες των ομάδων-στόχων.

2) Πρόγραμμα κοινωνικών ερευνητών -αυτό το εκπαιδευτικό πρόγραμμα στοχεύει ηλικιωμένους ενήλικες για να τους εκπαιδεύσει ώστε να αποκτήσουν νέες δεξιότητες στις κοινωνικές επιστήμες για να παραμείνουν ενεργοί στο εργατικό δυναμικό.

Το πρόγραμμα σπουδών υιοθετεί μια μικτή μαθησιακή προσέγγιση: αποτελείται από 25 ώρες μάθησης πρόσωπο με πρόσωπο και 25 ώρες ηλεκτρονικής μάθησης, για συνολικά 50 ώρες.

Οι ενότητες του είναι:

- Ενότητα 1: αλληλεπίδραση και επικοινωνία
- Ενότητα 2: αναλυτικές δεξιότητες
- Ενότητα 3: οργανωτικές δεξιότητες
- Ενότητα 4: κοινωνική έρευνα

3) Εργαλειοθήκη ψηφιακών ικανοτήτων -αυτή η εργαλειοθήκη αναφέρεται σε συγκεκριμένες ικανότητες για τους ηλικιωμένους που εργάζονται σε περιβάλλοντα που βασίζονται σε τεχνολογία πληροφορικής ως κοινωνικοί ερευνητές. Αυτό απαιτεί συγκεκριμένες δεξιότητες που είναι αρκετά διαφορετικές από τους παραδοσιακούς πόρους ψηφιακής επάρκειας. Η εργαλειοθήκη περιλαμβάνει όλους τους απαραίτητους εκπαιδευτικούς πόρους για την οικοδόμηση των βασικών δεξιοτήτων ΤΠΕ που είναι απαραίτητες για τους ηλικιωμένους εργαζομένους ώστε να στηρίξουν την επανααπασχόλησή τους ως ερευνητές.

Αυτές οι δεξιότητες μπορούν να αναπτυχθούν ακολουθώντας το πρόγραμμα εργαλείων που αποτελείται από αυτά τα 8 βίντεο:

- Διεξαγωγή έρευνας βάσει γραφείου
- Διεξαγωγή συνέντευξης: διαδικτυακά εργαλεία επικοινωνίας
- Επεξεργασία και παρουσίαση δεδομένων
- Διεξαγωγή έρευνας: διαδικτυακά εργαλεία και μέσα κοινωνικής δικτύωσης
- Λογισμικό διαχείρισης έργου
- Εργαλεία ομαδικής εργασίας
- Λογισμικό γραφής
- Εργαλεία διαχείρισης χρόνου

4) Πρόγραμμα επαγγελματικής κατάρτισης και Εγχειρίδιο -αυτό το εγχειρίδιο σχεδιάστηκε ειδικά για τους εκπαιδευτές ενηλίκων και τους βοηθά να προσφέρουν τα μαθήματα που αναπτύσσονται στο πρόγραμμα κοινωνικών ερευνητών και στην εργαλειοθήκη ψηφιακών ικανοτήτων. Αυτό το εγχειρίδιο επιτρέπει στους

εκπαιδευτές ενηλίκων να αισθάνονται άνετα να εργάζονται με τους νέους πόρους που αναπτύσσονται από τους συνεργάτες του RESET και να είναι κατάλληλα εκπαιδευμένοι έτσι ώστε να μπορούν να προσφέρουν εκπαίδευση σε ένα συνδυασμένο μαθησιακό περιβάλλον. Οι στόχοι αυτοί επιτυγχάνονται μέσω 5 ενότητων:

- Ενότητα 1: συμβουλές για την διδασκαλία των ηλικιωμένων
- Ενότητα 2: δεξιότητες που απαιτούνται για την παροχή του προγράμματος σπουδών κοινωνικών ερευνητών και της εργαλειοθήκης ψηφιακών ικανοτήτων
- Ενότητα 3: πλεονεκτήματα/μειονεκτήματα της ηλεκτρονικής μάθησης
- Ενότητα 4: ηλεκτρονικές διαδικασίες ασφαλείας
- Ενότητα 5: εισαγωγή στον επιχειρηματικό καμβά

Η συνολική διάρκεια του προγράμματος είναι 50 ώρες που αποτελούνται από 25 ώρες επαγγελματικής εκπαίδευσης και 25 ώρες ηλεκτρονικής μάθησης, προκειμένου να προωθηθεί μια συνδυασμένη μαθησιακή προσέγγιση.

5) Πλαίσιο επιχειρηματικής ανάπτυξης και σχεδιασμού -Αυτή η πηγή περιλαμβάνει μια πλήρη σουίτα εργαλείων και πηγών που έχουν σχεδιαστεί ειδικά για ηλικιωμένους εργαζομένους που μετακινούνται στην αυτοαπασχόληση με μερική ή πλήρη απασχόληση. Τα επιχειρηματικά μοντέλα που παρουσιάζονται και τα πλαίσια επιχειρηματικού σχεδίου που αναπτύχθηκαν στοχεύουν στην υποστήριξη της δημιουργίας μιας κανονικής επιχείρησης, τη δημιουργία μιας κοινωνικής επιχείρησης και τη διαμόρφωση ενός συνεταιρισμού ομοϊδεατών ατόμων. Αυτή η πηγή αποτελείται από τις ακόλουθες λειτουργικές ενότητες:

- Έναρξη της επιχειρηματικής σας δραστηριότητας
- Ανάπτυξη επιχειρηματικού σχεδίου
- Χρηματοδότηση
- Δικτύωση

Τα περιεχόμενα αυτής της πηγής έχουν επίσης προσαρμοστεί σε εθνικά πλαίσια: οι συνεργάτες του RESET δημιούργησαν ενότητες σχετικά με τις διάφορες ευκαιρίες χρηματοδότησης στις χώρες τους και επίσης σχετικά με τα διαφορετικά νομικά πλαίσια.

6) Πύλη ηλεκτρονικής μάθησης -αυτή η πύλη περιλαμβάνει ένα ψηφιακό περιβάλλον μάθησης και μια ιστοσελίδα για τους εταίρους του έργου. Μια ειδική πλατφόρμα μάθησης είναι διαθέσιμη τόσο για τους εκπαιδευτικούς ενηλίκων όσο και για όλους τους ηλικιωμένους που επιθυμούν να μάθουν πώς να ξεκινήσουν την επιχείρησή τους, πώς να κάνουν μια κοινωνική έρευνα ή να μάθουν ΤΠΕ χρήσιμες για τους κοινωνικούς ερευνητές.

Γιατί το RESET είναι ένα μοντέλο για τη μετάβαση του εργατικού δυναμικού;

Τα τελευταία χρόνια, η επιχειρηματικότητα των ηλικιωμένων εκλαμβάνεται ως βασικός παράγοντας για την αναβολή της γήρανσης και την παράταση του προσδοκώμενου χρόνου ζωής. Έχει γίνει όλο και πιο συνηθισμένο για άτομα ηλικίας 50 ετών ή περισσότερο να γίνονται επιχειρηματίες. Το φαινόμενο αυτό έχει προκαλέσει το ενδιαφέρον αρκετών ερευνητών που διεξάγουν ποσοτική, καθώς και ποιοτική και εννοιολογική προσέγγιση (Biron D., St-Jean É., 2019). Μια τέτοια αύξηση στο προσδόκιμο ζωής αναμενόταν να αποφέρει περισσότερα νέα εγχειρήματα που έχουν συσταθεί από ηλικιωμένους (Kautonen κ.α., 2011). Πρέπει να τονιστεί ότι οι μακροπρόθεσμες δημογραφικές τάσεις-σε ολόκληρο τον αναπτυγμένο κόσμο- υποδηλώνουν ότι οι ηλικιωμένοι ενήλικοι επιχειρηματίες αποτελούν αυξανόμενη συμβολή στην οικονομική δραστηριότητα των ανεπτυγμένων χωρών, ενώ οι μικρότερες ηλικίες εργατικού δυναμικού μειώνονται (π.χ. Rogers, 2012; Weber and Schaper, 2004). Οι Isele και Rogoff (2014) δήλωσαν ότι κατά την τελευταία δεκαετία το υψηλότερο ποσοστό δραστηριότητας εκκίνησης επιχειρήσεων ήταν μεταξύ των ατόμων 55 έως 64 ηλικιών και ότι οι ηλικιωμένοι επιχειρηματίες είναι πιθανότερο να κατέχουν μια μεγαλύτερη και εδραιωμένη επιχείρηση λόγω των εμπειριών της ζωής τους.

Επιπλέον, το φαινόμενο των ηλικιωμένων επιχειρηματιών αναφέρεται ως «γκρίζοι επιχειρηματίες», «ηλικιωμένοι επιχειρηματίες», «επιχειρηματίες τρίτης ηλικίας» και

«επιχειρηματίες δεύτερης σταδιοδρομίας» (Seymour, 2002). Οι συνταξιούχοι που επιδιώκουν να παραμείνουν στο εργατικό δυναμικό μετά από πρόωρη συνταξιοδότηση μπορούν να ασκήσουν την επιχειρηματικότητα ως «γέφυρα» (Singh και DeNoble, 2003). Είναι ενδιαφέρον, ότι οι Blanchflower κ.α. (2001) διαπίστωσαν ότι η πιθανότητα προτίμησης της αυτοαπασχόλησης μειώνεται έντονα με την ηλικία, αλλά η τάση του να είναι πραγματικά κάποιος αυτοαπασχολούμενος αυξάνεται έντονα με την ηλικία.

Από την άλλη πλευρά, η ίδια η γήρανση μπορεί να δημιουργήσει σημαντικές προκλήσεις όσον αφορά τη μειωμένη μαθησιακή ικανότητα, τη χαμηλότερη προσαρμογή σε συχνές αλλαγές στο περιβάλλον, την επιδείνωση των υγειονομικών συνθηκών και την λιγότερο τυπική εκπαίδευση (Weber and Schaper, 2004; Weinrauch, 1984). Ομοίως, ο τρόπος με τον οποίο η κοινωνία αντιλαμβάνεται τους ηλικιωμένους και τους ηλικιωμένους επιχειρηματίες ειδικότερα - με αρνητικό τρόπο όπως η Wainwright κ.α. έχουν αναφέρει (2012, σ. 8) - θα μπορούσε να αποδειχθεί ως ένα άλλο σημαντικό εμπόδιο. Έτσι, τα στερεότυπα ηλικίας μπορούν να περιορίσουν την ικανότητα των ηλικιωμένων επιχειρηματιών να έχουν πρόσβαση σε επιδοτήσεις ή σε επιχορηγήσεις εκκίνησης (Kulik κ.α., 2014).

Η επιχειρηματικότητα στη μετέπειτα ζωή θα πρέπει να εξετάζεται υπό το πρίσμα διαφορετικών όρων, όπως ο Kulik κ.α. (2014, p. 933) υποστήριξαν: «οι ηλικιωμένοι επιχειρηματίες έχουν μεγαλύτερη πιθανότητα επιτυχίας επειδή είναι σε θέση να επωφεληθούν από την επαγγελματική τους εμπειρία και τα δίκτυά τους». Σε παρόμοια κατεύθυνση, προηγούμενες μελέτες (Weber and Schaper, 2004; Madsen et al., 2003; North and Blackburn, 1997) δήλωσαν ότι η ηλικία φαίνεται να έχει θετική επίδραση στην επιχειρηματική επιτυχία και στην επιβίωση των επιχειρήσεων λόγω της προηγούμενης εμπειρίας των ηλικιωμένων επιχειρηματιών μαζί με το συσσωρευμένο ανθρώπινο και κοινωνικό κεφάλαιό τους. Οι ηλικιωμένοι ενήλικες μπορούν να είναι επιτυχημένοι επιχειρηματίες όταν έχουν ένα υποστηρικτικό περιβάλλον αντί να υποτιμούνται λόγω της μεγάλης ηλικίας τους (Kurek και Rachwał, 2011).

Στην πραγματικότητα, οι ηλικιωμένοι επιχειρηματίες είναι πιθανό να επωφεληθούν από τους υφιστάμενους πόρους τους που είναι εύκολα διαθέσιμοι άμεσα, βασιζόμενοι στις δικές τους δυνατότητες για πιθανούς σκοπούς. Για παράδειγμα, οι Dorfman κ.α. (2004) αναφέρθηκαν σε μια ευκαιρία που έλαβε μια 89χρονη γυναίκα με κίνητρο την αυτο-εκπλήρωση που διηύθυνε ένα σπιτικό εστιατόριο που βρισκόταν σε μια αγροτική κοινότητα. Ως εκ τούτου, η προώθηση των επιχειρηματικών δραστηριοτήτων των ηλικιωμένων ενηλίκων όχι μόνο αντιμετωπίζει τις ατομικές ανάγκες, αλλά συμβάλλει και στην κοινωνική πρόνοια με την προώθηση των κοινωνικών δικτύων και της οικονομικής ανάπτυξης (Hantman & Gimmon, 2014).

Η κοινωνική επιχειρηματικότητα είναι ένα φαινόμενο αυξανόμενου ενδιαφέροντος σε όλο τον κόσμο. Ωστόσο, λίγα είναι γνωστά σχετικά με τα χαρακτηριστικά, τις ποιότητες και τις συμπεριφορές των κοινωνικών επιχειρηματιών. Παρόλο που η ανάγκη για έρευνα σε συγκεκριμένες ομάδες κοινωνικών επιχειρηματιών έχει αναγνωριστεί, αυτή τη στιγμή υπάρχει έλλειψη βιβλιογραφίας ειδικά για τους ηλικιωμένους κοινωνικούς επιχειρηματίες (Stumbitz, Bianca, 2013). Το έργο RESET στοχεύει στην προώθηση της ενεργού γήρανσης μέσω επιχειρηματικών δραστηριοτήτων μεταξύ ηλικιωμένων ενηλίκων. Το έργο καθόρισε τη σκοπιμότητα της εφαρμογής ενός προγράμματος παρέμβασης που αφομοιώνει την έννοια και τις δυνατότητες της επιχειρηματικότητας μεταξύ των ηλικιωμένων ενηλίκων.

Η πιλοτική διαδικασία υποδηλώνει ότι αυτό το είδος του προγράμματος παρέμβασης είναι εφικτό και απαιτεί περαιτέρω μελέτη. Ένα πολύτιμο μάθημα πολιτικής καταγράφεται από τις εμπειρίες των εταίρων του έργου και εντοπίζει κρίσιμα βήματα που κινούνται προς τα εμπρός για την υποστήριξη της μετάβασης του εργατικού δυναμικού για ηλικιωμένους εργαζομένους. Υπάρχουν δύο βασικά ζητήματα που πρέπει να εξεταστούν: (1) ο ουσιαστικός ρόλος που διαδραματίζει η κατάλληλη αρχική και ενδοϋπηρεσιακή εκπαίδευση για το προσωπικό της εκπαίδευσης ενηλίκων στην επίτευξη ποιοτικών μαθησιακών αποτελεσμάτων - ιδίως όταν εργάζονται με περιθωριοποιημένες ομάδες, όπως οι εργαζόμενοι μεγαλύτερης ηλικίας, στους οποίους είναι απαραίτητες συγκεκριμένες ομάδες δεξιοτήτων · (2) το δυναμικό των ηλικιωμένων εργαζομένων να συνεισφέρουν στην κοινωνία και στην οικονομία στην

Ευρώπη, εάν τεθούν σε εφαρμογή οι κατάλληλες ενισχύσεις.

Το έργο RESET προβλέπει μια ευρείας κλίμακας καινοτομία όσον αφορά την εκπαίδευση ενηλίκων σε σχέση με την παροχή εκπαιδευτικών υπηρεσιών σε ηλικιωμένους εργαζομένους που επιδιώκουν να διατηρήσουν το καθεστώς απασχόλησής τους. Αντιμετωπίζει τη σημαντική ανάγκη για ενδοϋπηρεσιακή κατάρτιση των επαγγελματιών της εκπαίδευσης ενηλίκων για τη στήριξη της συνεχούς επαγγελματικής ανάπτυξής τους και τη χρήση των προτεινόμενων νέων πηγών σπουδών και ψηφιακών ικανοτήτων και των νέων ηλεκτρονικών εξειδικευμένων προγραμμάτων ηλεκτρονικής μάθησης περιβαλλόντων. Πρέπει να αναγνωριστεί ότι δεν υπήρχε τρέχον εύρος διαθέσιμων πηγών που να ενσωματώνει ταυτόχρονα τις εξατομικευμένες πηγές του προγράμματος σπουδών, τις πηγές ψηφιακής επάρκειας και τις πηγές επιχειρηματικής ανάπτυξης και σχεδιασμού για τους ηλικιωμένους εργαζομένους.

Αυτό που πρότεινε το RESET είναι καινοτομία στον τομέα της παροχής εκπαίδευσης ενηλίκων για όσους πλησιάζουν στο τέλος της εργασίας τους. Πρώτον, μια τέτοια καινοτομία έπρεπε να σχεδιαστεί, να αναπτυχθεί και να επικυρωθεί σε μια σειρά από εκπαιδευτικά περιβάλλοντα ενηλίκων. Μόλις αναπτύχθηκαν τα αρχικά πρωτότυπα, και οι απαιτούμενες διαδικτυακές πλατφόρμες ήταν στη θέση τους, τα παραδοτέα του έργου διευρύνθηκαν και επεκτάθηκαν. Δεδομένου ότι αυτό επιτεύχθηκε καθόλη τη διάρκεια ζωής του έργου, το δυναμικό πολλαπλασιασμού των παραδοτέων είναι σημαντικό. Η παροχή ενός πλήρους φάσματος ενδοϋπηρεσιακού εκπαιδευτικού προγράμματος · το πρόγραμμα σπουδών του κοινωνικού ερευνητή · η δέσμη εργαλείων για την ανάπτυξη ψηφιακών ικανοτήτων · το πλαίσιο επιχειρηματικής ανάπτυξης και σχεδιασμού και η διαδικτυακή πύλη ηλεκτρονικής μάθησης θα διασφαλίσουν ότι η απορρόφηση των νέων πηγών είναι δεδομένη κατά πολύ πέρα από τη διάρκεια ζωής του έργου.

Η διατήρηση του αντίκτυπου αυτού του έργου πέρα από τη διάρκεια ζωής του, στηρίζεται στην ίδια τη φιλοσοφία του. Το RESET είναι ένα έργο που υποστηρίζει την ατομική ικανότητα των ηλικιωμένων εργαζομένων να αναπτύξουν βασικές δεξιότητες

που μπορούν να χρησιμοποιήσουν για να επεκτείνουν την ενεργό συμμετοχή τους στο εργατικό δυναμικό. Προκειμένου κάθε νέα υπηρεσία να είναι ενημερωμένη, πρέπει να ενημερώνεται με μακροπρόθεσμη προοπτική. Κατά τον σχεδιασμό των προτεινόμενων πηγών, οι εταίροι της κοινοπραξίας επικεντρώνονται στην ανάπτυξη βασικών δεξιοτήτων στην ομάδα-στόχο των ηλικιωμένων εργαζομένων. Η ανάπτυξη ερευνητικών δεξιοτήτων, ψηφιακών ικανοτήτων και δεξιοτήτων επιχειρηματικής ανάπτυξης, θα λειτουργήσει ως υποστηρικτικός μηχανισμός, ενθαρρύνοντας την ενεργό συμμετοχή στην κοινωνία και στην οικονομία.

Ενώ η ανάπτυξη τέτοιων δεξιοτήτων για την προώθηση της ένταξης έχει σημαντική κοινωνική αξία, η ανάπτυξη δεξιοτήτων για τη στήριξη της διατήρησης του εργατικού δυναμικού των ηλικιωμένων είναι επίσης καινοτόμος και προσφέρει σημαντικά πολυδιάστατα πλεονεκτήματα. Οι ηλικιωμένοι, όπως αναφέρθηκε προηγουμένως, έχουν - και αναμένεται να έχουν στο εγγύς μέλλον - μια συνεχιζόμενη συμβολή στην Ευρωπαϊκή οικονομική ανάπτυξη, δεδομένης της αύξησης των ηλικιωμένων εργαζομένων στο μέλλον. Ως εκ τούτου, πρέπει να θεωρηθούν ενεργά μέλη της αγοράς εργασίας. Επί του παρόντος, υπάρχει σημαντική ομάδα ηλικιωμένων ατόμων των οποίων η ενεργός συμμετοχή έχει παύσει πρόωρα. Η επαναφορά τους πίσω στην αγορά εργασίας είναι πολύ δύσκολη, ιδίως δεδομένου ότι δεν έχει υπάρξει σημαντική μετατόπιση της γενικής έννοιας της εργασίας και του τι σημαίνει όσον αφορά τα χρονοδιαγράμματα εργασίας και τους χώρους εργασίας για τους ηλικιωμένους.

Το βασικό καινοτόμο χαρακτηριστικό του RESET για τη μετάβαση στο εργατικό δυναμικό, είναι ότι ενστερνίζεται μια προορατική προσέγγιση για τη γήρανση του εργατικού δυναμικού και προσδιορίζει με σαφήνεια τα αναγκαία μέτρα για την επίτευξη των κατάλληλων συνθηκών εργασίας και την ανάπτυξη κατάλληλων χώρων εργασίας για τα ηλικιωμένα άτομα.

- Το RESET ανέπτυξε επίσης ένα καινοτόμο παιδαγωγικό πλαίσιο για την υποβοήθηση της μετάβασης στο εργατικό δυναμικό με στόχο τους ηλικιωμένους εργαζομένους, καθώς προσεγγίζουν την ηλικία συνταξιοδότησης.

- Προσέφερε κάτι νέο στους ηλικιωμένους εργαζομένους μέσω του σχεδιασμού και της εφαρμογής μιας σειράς μέτρων που στοχεύουν στη στήριξη της μετάβασής τους σε νέους επαγγελματικούς χώρους.
- Παρείχε ενδοϋπηρεσιακή κατάρτιση των εκπαιδευτών ενηλίκων για να στηρίξει τη συνεχή επαγγελματική τους ανάπτυξη, εισάγοντας τους σε κατάλληλες για την ηλικία διδακτικές πρακτικές για τους ηλικιωμένους.
- Έχει προσφέρει στους εκπαιδευτές ενηλίκων νέες πηγές σπουδών για να τους βοηθήσει να στηρίξουν τους ηλικιωμένους εργαζομένους να αναπτύξουν σύνολα δεξιοτήτων με υψηλή οικονομική αξία.
- Το έργο RESET ενθαρρύνει τα συνδικάτα, τους εργοδότες και τους επαγγελματίες να συνεργαστούν με ηλικιωμένους εργαζομένους στον καθορισμό δυνητικών νέων επαγγελματικών τομέων και να αναπτύξουν κατάλληλα εργαλεία επιχειρηματικής υποστήριξης για νέα επιχειρηματικά μοντέλα κατάλληλα για την ηλικία τους.
- Λόγω του διεθνικού χαρακτήρα του έργου, διευκολύνει και υποστηρίζει τη διακρατική συνεργασία μεταξύ των ηλικιωμένων εργαζομένων, προκειμένου να διερευνηθούν πιθανά επιχειρηματικά μοντέλα συνεργασίας.

Βιωσιμότητα της μεθοδολογίας RESET και της κατάρτισης

Βήματα που πρέπει να ληφθούν για την αναπαραγωγή του μοντέλου RESET

Όλες οι πηγές που δημιουργήθηκαν είναι ελεύθερες και διαθέσιμες διαδικτυακά σε όλες τις γλώσσες των εταίρων. Κάθε οργανισμός που είναι πρόθυμος να αναπαράγει το μοντέλο RESET μπορεί να επικοινωνήσει με τον εταίρο που είναι υπεύθυνος για την ανάπτυξη του RESET στις 8 χώρες που εκπροσωπούνται στην εταιρική σχέση, οι οποίοι μπορούν να εξηγήσουν συγκεκριμένα πώς να εφαρμόσουν την εκπαίδευση RESET. Για να υπάρξει επισκόπηση του τρόπου εφαρμογής της εν λόγω κατάρτισης, έχουν προσδιοριστεί διάφορα μέτρα:

1. Προσδιορίστε και στρατολογήστε τους ηλικιωμένους που είναι πρόθυμοι να ακολουθήσουν την εκπαίδευση RESET. Η στρατολόγηση μπορεί να γίνει εσωτερικά, ακολουθώντας τη διαδικασία των ειδικευόμενων, για παράδειγμα, επικοινωνώντας απευθείας με τα μέλη σας ή εξωτερικά με την εφαρμογή εταιρικών σχέσεων με οργανισμούς ηλικιωμένων.
2. Προσδιορίστε τους εκπαιδευτές ενηλίκων που είναι πρόθυμοι να συμμετάσχουν και ενδιαφέρονται να εκπαιδευτούν για να προσφέρουν σωστά την εκπαίδευση RESET σε ηλικιωμένους που ενδιαφέρονται. Για άλλη μια φορά, αυτός ο εντοπισμός και η πρόσληψη μπορούν να γίνουν τόσο εσωτερικά όσο και εξωτερικά.
3. Δημιουργήστε τον δικό σας λογαριασμό στην πλατφόρμα RESET για να έχετε πρόσβαση στις πηγές που αναπτύχθηκαν από την κοινοπραξία. Η πλατφόρμα RESET είναι προσβάσιμη ακολουθώντας το σύνδεσμο <https://resetproject.eu/>.
4. Επιλέξτε τη γλώσσα σας.
5. Κάντε κλικ στο "Παραδοτέα".
6. Επιλέξτε το εκπαιδευτικό πρόγραμμα που σας ενδιαφέρει.
7. Χρησιμοποιήστε το "πρόγραμμα ενδοϋπηρεσιακής κατάρτισης" για να εκπαιδεύσετε εκπαιδευτές ενηλίκων για να προσφέρουν το "πρόγραμμα κοινωνικών ερευνητών" στους ηλικιωμένους πολίτες που ενδιαφέρονται. Το "πρόγραμμα ενδοϋπηρεσιακής κατάρτισης" μπορεί να προσφερθεί από ένα μέλος του δικού σας οργανισμού. Ένα σχέδιο μαθήματος (εγχειρίδιο), παρουσιάσεις PowerPoint και πρόσθετες πηγές είναι διαθέσιμα για τον εκπαιδευτή. Διαρκεί 50 ώρες που χωρίζονται σε 25 ώρες πρόσωπο σε πρόσωπο κατάρτισης και σε 25 ώρες ηλεκτρονικής μάθησης.
8. Η εργαλειοθήκη ψηφιακών ικανοτήτων θα πρέπει να παρουσιαστεί και στους εκπαιδευτές ενηλίκων. Η εργαλειοθήκη αποτελείται από βίντεο που έχουν σχεδιαστεί ειδικά για τους ηλικιωμένους και τους παρέχουν καθοδήγηση για την απόκτηση των αναγκαίων δεξιοτήτων ΤΠΕ για να είναι κοινωνικοί ερευνητές.
9. Το πρόγραμμα σπουδών του κοινωνικού ερευνητή θα πρέπει να παρουσιασθεί από τους εκπαιδευτές ενηλίκων που παρακολούθησαν το «ενδοϋπηρεσιακό πρόγραμμα κατάρτισης» σε ηλικιωμένους που ενδιαφέρονται για την εκπαίδευση του RESET.

10. Τέλος, για να ολοκληρωθεί η εκπαίδευση, το «πλαίσιο επιχειρηματικής ανάπτυξης και εξυπηρέτησης» θα πρέπει επίσης να παρουσιαστεί στους ηλικιωμένους μετά την κατάρτιση του RESET, παρέχοντάς τους οικονομικές γνώσεις για να διατηρηθούν στο εργατικό δυναμικό.

Όλες οι πηγές είναι διαθέσιμες στο διαδίκτυο και είναι ελεύθερες για να εγγυηθούν τη βιωσιμότητα των αποτελεσμάτων και της μεθοδολογίας του έργου.

Ανάλυση κόστους-οφέλους για την εφαρμογή του μοντέλου RESET σε κάθε χώρα

Η ανάλυση κόστους-οφέλους που διενεργήθηκε από τους ερευνητές του RESET ανακάλυψε ότι το αρχικό κόστος αποδίδεται κυρίως στους ανθρώπινους πόρους (ωράριο εργασίας) που απαιτούνται για τη δημιουργία όλων των εκπαιδευτικών πηγών του έργου και την προώθηση αυτών των πηγών μπορούν να χρησιμοποιηθούν σε οποιαδήποτε κοινότητα ή θεσμικό όργανο σε ολόκληρη την Ευρώπη. Οι δαπάνες αυτές καλύφθηκαν κυρίως από τους εταίρους, χάρις στην επιχορήγηση του προγράμματος Erasmus +, κατά τη φάση ανάπτυξης του έργου (διάρκειας 24 μηνών), ενώ τα οφέλη συνεχίζονται.

Η διατήρηση του έργου θα δημιουργούσε, σε μεγάλο βαθμό, κόστος όσον αφορά τη συμμετοχή των ανθρώπων σε δραστηριότητες. Δεδομένου ότι το μεγαλύτερο μέρος του κόστους σχετίζεται κυρίως με την υλοποίηση της διαδικασίας και εκτείνεται σε πολύ μεγαλύτερο χρονικό διάστημα από τον κύκλο ζωής του έργου, η βιωσιμότητα της διαδικασίας θεωρείται συνεπώς βιώσιμη. Το σχέδιο αξιοποίησης διασφάλισε επίσης την πτυχή αυτή προκειμένου να διασφαλιστεί η βιωσιμότητα του έργου.

Ορισμένες δαπάνες μπορούν να προσδιοριστούν για την εφαρμογή της κατάρτισης RESET, αλλά φαίνεται, μετά την ανάλυση, ότι τα οφέλη που επιτεύχθηκαν μέσω της κατάρτισης ξεπερνούν το κόστος της εφαρμογής της.

Ο παρακάτω πίνακας παρουσιάζει μια εκτίμηση του κόστους που μπορεί να αντιμετωπίσει ένας οργανισμός πρόθυμος να εφαρμόσει τη μεθοδολογία RESET:

Βήμα	Είδος κόστους που μπορεί να αντιμετωπίσει κατά την εφαρμογή των δραστηριοτήτων
Προσδιορίστε και επιλέξτε τους εκπαιδευτές ενηλίκων	Τηλέφωνο, σύνδεση στο διαδίκτυο, εκτυπωμένα φυλλάδια, χρόνος προσωπικού για συνάντηση με εκπαιδευτές ενηλίκων, ηλεκτρική ενέργεια
Προσδιορίστε τους ηλικιωμένους	Τηλέφωνο, σύνδεση στο διαδίκτυο, εκτυπωμένα φυλλάδια, χρόνος προσωπικού για συναντήσεις σε διάφορες εκδηλώσεις, ηλεκτρισμός
Παροχή ενός εισαγωγικού προγράμματος κατάρτισης	Χώρος εκπαίδευσης, σύνδεση στο διαδίκτυο, υπολογιστής, βιντεοπροβολέας, εκτυπωτής, flip-chart, χαρτί, μαρκαδόρους, τυπωμένα φυλλάδια, διάλειμμα για καφέ, χρόνος εκπαιδευτή του προσωπικού
Παροχή του προγράμματος εκπαίδευσης εκπαιδευτών	Χώρος εκπαίδευσης, σύνδεση στο διαδίκτυο, υπολογιστής, βιντεοπροβολέας, εκτυπωτής, flip-chart, χαρτί, μαρκαδόρους, τυπωμένα φυλλάδια, διαλείμματα για καφέ, εκπαιδευτές ενηλίκων/εθελοντές διαχείρισης χρόνου εκπαιδευτών
Αξιολόγηση και συλλογή των παρατηρήσεων των συμμετεχόντων	Χαρτί, εκτυπωτής, τηλέφωνο, σύνδεση στο Internet, χρόνος παρακολούθησης και αξιολόγησης του προσωπικού
Έκδοση πιστοποιητικών συμμετοχής για ηλικιωμένους	Χαρτί, εκτυπωτής

Πίνακας 1: εκτίμηση κόστους για την υλοποίηση της κατάρτισης RESET

Οι δαπάνες αυτές μπορούν να καλυφθούν με τις ακόλουθες μεθόδους:

- Εθελοντισμό
- Επιχορηγήσεις
- Τοπικές επιχορηγήσεις
- Ιδιωτικές δωρεές

Γιατί πρέπει οι υπεύθυνοι χάραξης πολιτικής να εξετάσουν την προσέγγιση RESET;

Με την πάροδο των χρόνων, τα προγράμματα μετάβασης έχουν λάβει πολλές μορφές, συμπεριλαμβανομένων ανώτερων τάξεων, εργαστηρίων και συνεδρίων. Οι δεξιότητες που απευθύνονται σε προγράμματα μετάβασης περιλαμβάνουν: δεξιότητες εργασίας, προσωπικές δεξιότητες ζωής και συναισθηματικές δεξιότητες για την αντιμετώπιση των αλλαγών που σχετίζονται με τη μετάβαση. Αν και οι υπηρεσίες καριέρας υλοποιούν πολλά προγράμματα μετάβασης, όλοι οι επαγγελματίες μαθητικών υποθέσεων μπορούν να συνεργαστούν για να βοηθήσουν τους ηλικιωμένους στο κολλέγιο με τη μετάβασή τους στο χώρο εργασίας. Τα ανώτερα προγράμματα μετάβασης μπορούν να ωφελήσουν τους σπουδαστές, τους εργοδότες και τον ίδιο τον φορέα, δημιουργώντας φήμη και αξιοπιστία. Τα κολέγια και τα πανεπιστήμια υλοποιούν προγράμματα μετάβασης για να βοηθήσουν τους απόφοιτους κολεγίου να προετοιμαστούν περισσότερο για να εισέλθουν στο χώρο εργασίας (Yeadon, 2010).

Οι σπουδαστές δεν αποκτούν τις απαραίτητες δεξιότητες για τον εργασιακό κόσμο απλά μέσα στην τάξη (Wendlandt & Rochlen, 2008; Wood, 2004). Ως εκ τούτου, τα προγράμματα μετάβασης υποστηρίζουν την κατανόηση των μαθητών για τις δεξιότητες που εξακολουθούν να πρέπει να τελειοποιήσουν. Η Cuseo (1998) προσδιόρισε αρκετούς στόχους των προγραμμάτων μετάβασης ανώτερων στελεχών, συμπεριλαμβανομένων της ανάπτυξης ικανοτήτων που απαιτούνται για τον χώρο εργασίας, βοηθώντας στην προσαρμογή και στην προετοιμασία της σταδιοδρομίας, προωθώντας τον πρακτικό προγραμματισμό της ζωής, και ακολουθώντας τους ηλικιωμένους στην ενοποίηση με τους απόφοιτους (Henscheid, J. M., 2008). Επιπλέον,

τα ακαδημαϊκά ιδρύματα έχουν

αναπτύξει-για τους νεότερους μαθητές τους-πολλά διαφορετικά είδη προγραμμάτων μετάβασης, τα οποία εντοπίστηκαν από την Henscheid (2008). Τα προγράμματα αυτά περιλαμβάνουν μαθήματα ανώτερων σεμιναρίων ή ανώτατων μαθημάτων, άλλα προγράμματα που προετοιμάζουν τους μαθητές για την καριέρα τους, προγράμματα που παρέχουν την ευκαιρία στους μαθητές να κάνουν συνδέσεις και να εφαρμόσουν τις γνώσεις τους και εορταστικές εκδηλώσεις. Αν και κάθε ένας από αυτούς τους τύπους έργων έχει διαφορετική εστίαση, μπορούν όλοι να χρησιμοποιηθούν για να βοηθήσουν τους μαθητές να αναστοχαστούν και να ανακαλύψουν ζητήματα μετάβασης.

Αντιθέτως, οι υπεύθυνοι χάραξης πολιτικής πρέπει να εξετάσουν τι μπορεί να γίνει για τους ηλικιωμένους που χρειάζονται μια προορατική προσέγγιση για τη γήρανση του εργατικού δυναμικού και επίσης πρέπει να προχωρήσουν σε σαφή προσδιορισμό των αναγκαίων μέτρων για την επίτευξη των κατάλληλων συνθηκών εργασίας σε καινοτόμους επαγγελματικούς τομείς. Στη συνέχεια, οι υπεύθυνοι χάραξης πολιτικής θα είναι σε θέση να επεκτείνουν τα πορίσματα αυτού του έργου και άλλων βέλτιστων πρακτικών σε διευρυμένες περιοχές. Προς αυτή την κατεύθυνση, το έργο RESET παρέχει πληροφορίες για ένα πεδίο της Παιδαγωγικής και παρόμοιου περιεχομένου, προκειμένου να διευκολυνθούν οι απαιτήσεις μετάβασης στο εργατικό δυναμικό για τους ηλικιωμένους. Ως εκ τούτου, η μελέτη RESET λαμβάνει υπόψη και δίνει έμφαση στις διαφορετικές ανάγκες που οι ηλικιωμένοι επιχειρηματίες πρέπει να βελτιώσουν. Η εστίαση αυτού του έργου στους ηλικιωμένους έχει επίσης φέρει στο φως τους τρόπους μάθησης και τους τρόπους εξάσκησης των μαθησιακών αποτελεσμάτων. Για να διαπιστωθεί η διάδοση και η αξιοποίηση των πορισμάτων του έργου, το RESET δημιούργησε όλο το εκπαιδευτικό υλικό σε όλες τις γλώσσες των εταίρων.

Το έργο συμβάλει με τρεις κυρίως τρόπους. Πρώτον, αναπτύσσει μια εμπειρικά βασισμένη τυπολογία, η οποία αντικατοπτρίζει το φάσμα της κοινωνικής επιχειρηματικής δραστηριότητας. Δεύτερον, προάγει την καλύτερη κατανόηση των δεσμών μεταξύ (κοινωνικών) επιχειρηματικών προθέσεων και των πραγματικών πρακτικών.

Τρίτον, παρέχει μια πιο ολιστική εικόνα της φύσης της λήψης κινδύνων και των διαφόρων διαστάσεων της, συμπεριλαμβανομένων των οικονομικών (το κύριο επίκεντρο της «βασικής» λογοτεχνίας), καθώς και των προσωπικών (π.χ. σωματικών) κινδύνων. Καταδεικνύει επίσης ότι η τάση του κινδύνου που λαμβάνουν τα άτομα συχνά μεταβάλλεται με την πάροδο του χρόνου ως ανταπόκριση στις μεταβαλλόμενες συνθήκες σε διαφορετικά στάδια της ζωής.

Το έργο προσδιορίζει τη σημασία του πλαισίου κατά τη διάρκεια της ανάπτυξης των ενοτήτων του προγράμματος σπουδών. Οι ρυθμίσεις και τα συναφή υπόβαθρα σε κάθε χώρα εταίρο διαφέρουν σημαντικά και επηρεάζουν το φάσμα των δεξιοτήτων που απαιτούνται για την αντιμετώπιση των αναγκών κατάρτισης κάθε ομάδας-στόχου. Βασικός στόχος μας ήταν να διασφαλίσουμε ότι το πρόγραμμα σπουδών έχει σχεδιαστεί και αναπτυχθεί με τρόπο που να δημιουργεί προστιθέμενη αξία για όλες τις εμπλεκόμενες χώρες εταίρους. Το RESET περιέγραψε τις βασικές ικανότητες που απαιτούνται για να γίνει ένας έμπειρος κοινωνικός ερευνητής-επιχειρηματίας. Για να επιτευχθεί αυτό όλοι οι εταίροι εργάστηκαν παραγωγικά με τις τοπικές συμβουλευτικές επιτροπές τους για τη διεξαγωγή ανάλυσης ειδικών αναγκών κατάρτισης για τις ομάδες-στόχο. Η μελέτη όλων των ειδικών αναγκών περιέγραψε τα μαθησιακά αποτελέσματα που πρέπει να επιτευχθούν σε ένα πλαίσιο σπουδών κοινωνικού ερευνητή. Αυτό το πλαίσιο ήταν το σταθερό σημείο αναφοράς για την εργασία των εταίρων και αυτό επέτρεψε στους συνεργάτες του RESET να προσαρμόσουν το περιεχόμενο σύμφωνα με τις τοπικές πολιτιστικές και κοινωνικές αξίες.

Για να συνοψίσουμε το περιεχόμενο όλων των ερωτηματολογίων ειδικών αναγκών, είναι σημαντικό να εξετάσουμε συλλογικά τα αποτελέσματα. Οι συμμετέχοντες αναγνωρίζουν τη σημασία των μαλακών δεξιοτήτων-ιδίως των δεξιοτήτων που συνδέονται με τη λειτουργική (σε επιχειρησιακό πλαίσιο) αποδοτικότητα, όπως η επίλυση προβλημάτων, η διαχείριση του χρόνου, η λήψη αποφάσεων και οι δεξιότητες επικοινωνίας. Ομοίως, οι διαπραγματευτικές δεξιότητες και οι αποτελεσματικές δεξιότητες ακρόασης θεωρούνταν εξίσου σημαντικές. Από την άποψη των σκληρών δεξιοτήτων, οι συμμετέχοντες αναγνώρισαν τη σημασία των δεξιοτήτων γνώσης των

ΤΠΕ, της μεθοδολογίας και της μεθοδολογίας κατανόησης δεδομένων, καθώς και των ψηφιακών δεξιοτήτων. Η πλειονότητα των συμμετεχόντων τόνισε τη σημασία της συμμετοχής των ηλικιωμένων εργαζομένων και των ηλικιωμένων στην κατάρτιση και τον αναπροσανατολισμό στην επαγγελματική τους σταδιοδρομία. Ειδικά αν εξετάσει κανείς την ποικιλομορφία-και συνεπώς την ευελιξία-των κοινωνικών επιστημόνων, τότε η ανάπτυξη τέτοιων ικανοτήτων θα μπορούσε να αποδειχθεί λιγότερο προκλητική. Οι κοινωνικές επιστήμες συνδυάζουν μια ποικιλία κλάδων τόσο «θεωρητικές» όσο και «εφαρμοσμένες».

Μετά από αυτή την προσέγγιση, η προτεινόμενη κατεύθυνση του έργου RESET θα μπορούσε να αποδειχθεί αρκετά χρήσιμη για τους υπεύθυνους χάραξης πολιτικής. Οι υπεύθυνοι χάραξης πολιτικής πρέπει να ενστερνιστούν τη σημασία της κατάρτισης των εκπαιδευτών, καθώς αποτελούν τη σύνδεση μεταξύ του εκπαιδευτικού υλικού και του ενδιαφέροντος των ηλικιωμένων για επανεκπαίδευση. Η χρήση της ηλεκτρονικής εκπαίδευσης για τη μετάδοση γνώσεων και δεξιοτήτων είναι ουσιώδης και θα μπορούσε να αποδειχθεί αποδοτική, όταν συνδυάζεται με εκπαίδευση πρόσωπο με πρόσωπο. Η εκπαίδευση ενηλίκων και η άτυπη μάθηση θα αποτελέσουν βασικούς άξονες της διαδικασίας αυτής. Η γήρανση και οι ηλικιωμένοι ενήλικες μπορούν να θεωρηθούν πολύτιμος πόρος στη συρρίκνωση της αγοράς εργασίας. Αυτό θα πρέπει επίσης να θεωρηθεί ότι παρατηρείται σε ένα ευρύτερο πλαίσιο της αλληλεγγύης μεταξύ των γενεών. Μια τέτοια διαδικασία απαιτεί τη δημιουργία φιλικών προς την ηλικία επιχειρηματικών περιβαλλόντων και υπηρεσιών που θα μπορούσαν να χρησιμοποιηθούν από όλους.

Τέλος, οι υπεύθυνοι χάραξης πολιτικής μπορούν να εμπνευστούν από διάφορες καινοτομίες του RESET:

- Το πρόγραμμα σπουδών του κοινωνικού ερευνητή είναι ένα καινοτόμο πρόγραμμα σπουδών που απευθύνεται ειδικά στους ηλικιωμένους εργαζομένους για να υποστηρίξουν τη μετάβασή τους σε περισσότερα μοντέλα εργασίας που είναι κατάλληλα για την ηλικία τους. Το προτεινόμενο πρόγραμμα σπουδών έχει προσθέσει ερευνητικές δεξιότητες στις ήδη διαθέσιμες δεξιότητες ζωής των ηλικιωμένων εργαζομένων για την επίτευξη ενός μίγματος δεξιοτήτων

και εμπειριών. Καταδεικνύει τις δυνατότητες επανεκπαίδευσης και προσαρμογής των ηλικιωμένων εργαζομένων και προετοιμάζει το δρόμο για άλλα ειδικά στοχευμένα προγράμματα σπουδών. Το πρόγραμμα σπουδών του κοινωνικού ερευνητή έχει παραδοθεί σε μια μικτή μαθησιακή μορφή, αποτελούμενη από περίπου 25 ώρες μάθησης στην τάξη και 25 ώρες αυτοκατευθυνόμενης μάθησης. Αυτό το νέο πρόγραμμα σπουδών προσφέρει σημαντικές δυνατότητες απασχόλησης ή αυτοαπασχόλησης.

- Οι πηγές ψηφιακών δεξιοτήτων για ηλικιωμένους εργαζομένους δεν είναι τα πιο καινοτόμα αποτελέσματα στη διά βίου μάθηση σήμερα. Ωστόσο, αυτό που εφαρμόστηκε στο πλαίσιο του προγράμματος RESET ήταν η ανάπτυξη και η παροχή μιας ειδικής σειράς εκπαιδευτικών πηγών που αφορούν συγκεκριμένες ικανότητες για την εργασία σε περιβάλλοντα πληροφορικής ως κοινωνικοί ερευνητές. Αυτό θα απαιτήσει συγκεκριμένες δεξιότητες-που αναφέρθηκαν προηγουμένως-που είναι αρκετά διαφορετικές από τις συνηθισμένες πηγές ψηφιακών δεξιοτήτων και οι εταίροι του έργου εργάστηκαν για να παράσχουν όλες τις απαραίτητες πηγές κατάρτισης για να οικοδομήσουν τις βασικές δεξιότητες που είναι απαραίτητες για τους ηλικιωμένους εργαζομένους για να υποστηρίξουν την νέα τους επαγγελματική κατεύθυνση ως ερευνητές.
- Ο κύριος σκοπός των προτεινόμενων πηγών κατάρτισης ήταν η στήριξη των ηλικιωμένων εργαζομένων για την ανάπτυξη των απαραίτητων δεξιοτήτων ΤΠΕ για την ενίσχυση των δεξιοτήτων κοινωνικής έρευνάς τους. Η έρευνα ανάλυσης των αναγκών κατάρτισης που διεξήχθη με τοπικές συμβουλευτικές επιτροπές καθόρισε τα βασικά μαθησιακά αποτελέσματα που πρέπει να επιτευχθούν και τις δεξιότητες, τις γνώσεις και τις ικανότητες που πρέπει να αναπτυχθούν. Το RESET έχει αναπτύξει το μαθησιακό περιεχόμενο για την εργαλειοθήκη ψηφιακών ικανοτήτων. Η εργαλειοθήκη είναι αρθρωτή στο σχεδιασμό και περιλαμβάνει μια σειρά σύντομων προγραμμάτων εστιασμένης εκπαίδευσης που το καθένα αντιμετωπίζει μια συγκεκριμένη ικανότητα ή τεχνολογία. Όλο το μαθησιακό περιεχόμενο έχει δοκιμαστεί με τις τοπικές συμβουλευτικές επιτροπές και οι τελικές εκδόσεις έχουν συμφωνηθεί μετά τη διεξαγωγή εξωτερικής αξιολόγησης από ομοτίμους. Όλα τα ψηφιακά εργαλεία κατάρτισης είναι εξαιρετικά μεταβιβάσιμα λόγω της ζήτησης για ορισμένη εξειδικευμένη

εκπαίδευση και της φύσης της ίδιας της εκπαίδευσης, η οποία σχεδόν πάντα παραδίδεται ηλεκτρονικά, δεδομένου ότι οι πηγές που αναπτύχθηκαν έχουν προσαρμοστεί σε 6 διαφορετικές χώρες και διατίθεται σε 6 γλώσσες. Αυτός ο τύπος εξειδικευμένης εκπαίδευσης αναμένεται να έχει σημαντικό αντίκτυπο στην απασχόληση και τη διατήρηση του εργατικού δυναμικού των ηλικιωμένων εργαζομένων.

- Αναπτύχθηκε επίσης ένα προσαρμοσμένο πλαίσιο επιχειρηματικής ανάπτυξης και σχεδιασμού που υποστηρίζεται από μια πλήρη σειρά εργαλείων και πηγών. Υπάρχουν πολλά οφέλη, τόσο για τα άτομα της ομάδας-στόχου όσο και για την κοινωνία στο σύνολό της. Με τη διατήρηση των εργαζομένων μεγαλύτερης ηλικίας ως ενεργών συμμετεχόντων στο εργατικό δυναμικό κατά τα μεταγενέστερα έτη, είτε εργάζονται με πλήρη απασχόληση ως εργαζόμενοι είτε ως αυτοαπασχολούμενοι μερικής απασχόλησης, η συνεχιζόμενη δέσμευση φέρνει πολυάριθμα οικονομικά, προσωπικά και κοινωνικά οφέλη. Για τους μεγαλύτερους εργαζομένους που θα ήθελαν να συνεχίσουν να εργάζονται με αυτοτελή μισθωτή δραστηριότητα, υπάρχουν ορισμένα θέματα που αφορούν την έναρξη επιχειρήσεων, τα οποία πρέπει να αντιμετωπιστούν. Οι συνεργάτες του RESET ανταποκρίθηκαν σε αυτή την πρόκληση προτείνοντας την ανάπτυξη ενός επιχειρηματικού πλαισίου ειδικά σχεδιασμένου για την εν λόγω ομάδα-στόχο. Οι υπεύθυνοι χάραξης πολιτικής μπορούν να χρησιμοποιούν έναν τόσο καινοτόμο επιχειρηματικό σχεδιασμό για τους ηλικιωμένους εργαζομένους που μετακινούνται στην αυτοαπασχόληση μερικής ή πλήρους απασχόλησης. Όπως πολλοί άλλοι, οι σχεδιαστές επιχειρήσεων και οι υπηρεσίες υποστήριξης επιχειρήσεων αγνοούν τις επιχειρηματικές δυνατότητες που εξακολουθούν να παραμένουν ανεκμετάλλευτες στον μεγαλύτερο ηλικιακά πληθυσμό. Με την αυξανόμενη γήρανση του πληθυσμού και την αυξανόμενη εξάρτηση από την τεχνολογία στην καθημερινή μας ζωή, υπάρχουν διάφορες εργασίες που οι μεγαλύτεροι εργαζόμενοι θα μπορούσαν να θεωρήσουν βιώσιμες επιλογές για την εργασία τους στη μετέπειτα ζωή τους. Το πλαίσιο επιχειρηματικής ανάπτυξης και σχεδιασμού του RESET έχει σημαντικό όφελος για ένα ευρύ φάσμα ηλικιωμένων εργαζομένων. Ενώ ορισμένες χώρες είναι πιο ανοικτές στην έννοια της επιχειρηματικότητας και της κοινωνικής επιχειρηματικότητας από

άλλες, η επιχειρηματική ανάπτυξη και το πλαίσιο σχεδιασμού για τους ηλικιωμένους εργαζομένους θα έχει σημαντικές δυνατότητες μεταφοράς - ιδίως αφού η διατήρηση των ηλικιωμένων εργαζόμενων ως ενεργά μέλη της κοινωνίας είναι ένας ευρωπαϊκός στόχος και υπάρχουν ελάχιστες διαθέσιμες πηγές για την υποστήριξή του.

- Επίσης, μεγάλης σημασίας είναι η διαδικτυακή πύλη μάθησης που δημιουργήθηκε ως one-stop-shop και παρέχει άμεση πρόσβαση στην πλήρη σειρά των μαθησιακών πηγών. Η προτεινόμενη πύλη ηλεκτρονικής μάθησης υποστηρίζει ένα ευρύ φάσμα καινοτόμων ηλεκτρονικών μαθημάτων. Ενσωματώνει έναν μηχανισμό παρακολούθησης μαθητών που επιτρέπει στους εκπαιδευτές ενηλίκων να παρακολουθούν την πρόοδο των εκπαιδευομένων μέσω των διαφόρων παρεχόμενων πηγών. Υποστηρίζει την παροχή της ενδοϋπηρεσιακής κατάρτισης και το πρόγραμμα σπουδών του κοινωνικού ερευνητή και παρέχει επίσης πρόσβαση στη σειρά ψηφιακών δεξιοτήτων.
- οι προτεινόμενες πηγές της εργαλειοθήκης και του επιχειρηματικού πλαισίου σχεδιασμού και ανάπτυξης. Συμπεριλαμβανομένων όλων των τυπικών και αναμενόμενων μέσων κοινωνικής δικτύωσης που αποτελούν πλέον ουσιώδες μέρος της ηλεκτρονικής μάθησης, του αρθρωτού χαρακτήρα του πλαισίου και των υπηρεσιών που βασίζονται σε αυτό, επιτρέπουν τον ευέλικτο συνδυασμό των διαθέσιμων ενοτήτων, καθώς και την οικονομικά αποδοτική δημιουργία νέων ενοτήτων.

Συμπεράσματα και συστάσεις

Τα οφέλη της εργασίας των μεγαλύτερων ηλικιακά ατόμων είναι καλά καθιερωμένα: η ψυχική διέγερση και η κοινωνική εμπλοκή συσχετίζονται με την απόθεση χρόνιων ασθενειών. Πέρα από τις οικονομικές επιπτώσεις της αύξησης της διάρκειας του εργατικού δυναμικού, πρόκειται για ζήτημα δημόσιας υγείας. Όπως αναφέρεται σε ένα άρθρο από το τμήμα υγείας του Πανεπιστημίου του Χάρβαρντ, μελέτη του 2015 σε 83.000 ηλικιωμένους ενήλικες πάνω από 55 χρονών, που δημοσιεύθηκε στο περιοδικό του ΚΕΕΛΠΝΟ *πρόληψη χρόνιων ασθενειών*, πρότεινε ότι, σε σύγκριση με τους

συνταξιούχους, οι άνθρωποι που εργάζονταν σε ηλικία 65 ετών ήταν περίπου τρεις φορές πιο πιθανό να αναφέρουν ότι είναι σε καλή υγεία και περίπου το ήμισυ ως πιθανό να έχουν σοβαρά προβλήματα υγείας, όπως ο καρκίνος ή καρδιακές παθήσεις. Ωστόσο, είναι επίσης σημαντικό να σημειωθεί ότι τα οφέλη της εργασίας για μεγαλύτερο χρονικό διάστημα δεν είναι πάντα καλά: για παράδειγμα, εάν η εργασία είναι αγχωτική ή σωματικά απαιτητική, οι κίνδυνοι είναι υψηλότεροι για στεφανιαία νόσο ή τραυματισμούς.

Ως εκ τούτου, η διατήρηση μιας δραστηριότητας θα πρέπει να γίνεται με προσοχή και οι ηλικιωμένοι, οι οποίοι έχουν εργαστεί σε όλη τη ζωή τους, θα πρέπει να έχουν ένα επάγγελμα που απολαμβάνουν. Το έργο RESET προσφέρει εκπαίδευση σε ηλικιωμένους για να αποκτήσουν νέες δεξιότητες που είναι πνευματικά διεγερτικές. Η περιέργεια θα πρέπει να διαδραματίσει σημαντικό ρόλο στην επιδίωξη νέων επαγγελματικών δραστηριοτήτων και αυτό προτείνουμε με την προσέγγιση RESET.

Βιβλιογραφία

Biron D., St-Jean É. (2019) A Scoping Study of Entrepreneurship Among Seniors: Overview of the Literature and Avenues for Future Research. In: Maâlaoui A. (eds) Handbook of Research on Elderly Entrepreneurship. Springer, Cham

Blanchflower, D., Oswald, A. and Stutzer, A. (2001) 'Latent entrepreneurship across nations', European Economic Review, Vol. 45, Nos. 4–6, pp.680–691.

Cuseo, J. B. (1998). Objectives and benefits of senior year programs. In J. G. Gardner (Ed.), The senior year experience: Facilitating integration, reflection, closure, and transition (pp. 21-36). San Francisco, CA: Jossey-Bass Inc.

Dorfman, L.T., Murty, S.A., Evans, R.J., Ingram, J.G. and Power, J.R. (2004) 'History and identity in the narratives of rural elders', Journal of Aging Studies, Vol. 18, No. 2, pp.187–203.

Hantman Sh., Gimmon E. (2014) Dare to Dream: New Venture Incubator for Older Adults, Educational Gerontology, 40:10, 737-744, DOI: 10.1080/03601277.2014.893748

Henscheid, J. M. (2008). Institutional efforts to move seniors through and beyond college. New Directionsfor Higher Education, 44.

Isele, E. and Rogoff, E.G. (2014) 'Senior entrepreneurship: the new normal', Public Policy & Aging Report, Vol. 24, No. 4, pp.141–147.

Kautonen, T., Tornikoski, E.T. and Kibler, E. (2011) 'Entrepreneurial intentions in the third age:the impact of perceived age norms', Small Business Economics, Vol. 37, No. 2, pp.219–234.

Kulik, C.T., Ryan, S., Harper, S. and George, G. (2014) 'Aging populations and management', Academy of Management Journal, Vol. 57, No. 4, pp.929–935.

Kurek, S. and Rachwał, T. (2011) 'Development of entrepreneurship in ageing populations of the European Union', *Procedia-Social and Behavioural Sciences*, Vol. 19, pp.397–405.

Madsen, H., Neergaard, H. and Ulhøi, J.P. (2003) 'Knowledge intensive entrepreneurship and human capital', *Journal of Small Business and Enterprise Development*, Vol. 10, No. 4, pp.426–434.

North, J. and Blackburn, R. (1997) 'Entrepreneurship in the third age', Paper presented at the ISBA, Small-Firms Policy and Research Conference, NIR, Belfast.

Rogers, T.M. (2012) 'Bank market structure and entrepreneurship', *Small Business Economics*, Vol. 39, No. 4, pp.909–920.

Seymour, N. (2002) Starting Up After 50 [online], <http://www.celcee.edu/publications/digest/Dig02-05.html> [accessed 3 June 2019].

Singh, G. and DeNoble, A. (2003) 'Early retirees as the next generation of entrepreneurs', *Entrepreneurship Theory and Practice*, Vol. 27, No. 3, pp.207–226.

Stumbitz, B. (2013) Social entrepreneurship shaped by the life course: a case study of older social entrepreneurs in the UK. PhD thesis, Middlesex University.

Yeadon Ch. (2010), College Senior Transition Programs: Transitioning from College to the Workplace, *Journal of Student Affairs*, Volume XIX, 2009-2010, Colorado State University, 44-50

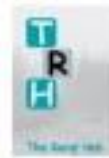
Wainwright, T., Kibler, E. Blackburn, R. and Kautonen, T. (2012) 'Who are you calling old? Revisiting notions of age and ability amongst older entrepreneurs', in 34th Institute for Small Business and Entrepreneurship (ISBE) Annual Conference: Sustainable Futures: Enterprising Landscapes and Communities, Sheffield, UK, 9–10 November.

Weber, P. and Schaper, M. (2004) 'Understanding the grey entrepreneur', *Journal of Enterprising Culture*, Vol. 12, No. 2, pp.147–164.

Weinrauch, J.D. (1984) 'Educating the entrepreneur: understanding adult learning behavior', *Journal of Small Business Management*, Vol. 22, No. 2, pp.32–37.

Wendlandt, N., & Rochlen, A. (2008, January 1). Addressing the college-to-work transition: Implications for university career counselors. *Journal of Career Development*, 35(2), 151-165.

Wood, F. (2004). Preventing postparchment depression: A model of career counseling for college seniors. *Journal of Employment Counseling*, 41(2), 71.

inn^oventum

in association with

S V E B ■ Schweizerischer Verband für Weiterbildung
Federation suisse pour la formation continue
F S E A ■ Federazione svizzera per la formazione continua
Swiss Federation for Adult Learning

Erasmus+

Project Number 2017-1-FR01-KA204-037152

This project has been funded with support from the European Commission.
This publication reflects the views only of the author, and the Commission cannot
be held responsible for any use which may be made of the information contained therein.